

ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATI TILIDA MORFEMIK-MORFOLOGIK
ELLIPSIS (MORFEMIK TEJAMLILIK)NING LINGVOPOETIK
XUSUSIYATLARI.

Muxudullayev Farrux

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi
farruxmuxudullayevv@gmail.com

**ИНФОРМАЦИЯ О
СТАТЬЕ**

АННОТАЦИЯ:

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:

Received: 29.09.2026

Revised: 30.09.2026

Accepted: 01.10.2026

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА:**

*lingvopoetika, tejamlilik,
morfemik tejam, ellipsis,
morfemik-morfologik
ellipsis, shakl yasovchi
morfema, kelishik, mumtoz
she'riy uslub, aruz, Erkin
Vohidov..*

Maqolada tildagi tejamkorlik tamoyilining morfologik sathdagi ko'rinishi — morfemik-morfologik ellipsis (morfemik tejamlilik) Erkin Vohidov she'riyati tili misolida lingvopoetik aspektida tadqiq etiladi. Fonetik ellipsisdan farqli o'laroq, bu hodisada morfema tarkibidagi ma'nosiz tovush emas, balki shakl yasovchi morfemaning to'liq o'zi tushirib qoldirilishi asoslanadi. Shoir she'riyatidagi tushum kelishigi (-ni), egalik va kelishik qo'shimchalarining birgalikda tushirilishi hamda mumtoz she'riy uslubga xos "ki" bog'lovchi-yuklamasining qo'llanishi ko'plab misollar asosida tahlil qilinib, ularning she'riy nutqni tig'izlashtirish, mumtozona ohangdorlik va ta'sirchanlik yaratishdagi lingvopoetik vazifalari ochib beriladi.

Kirish

Badiiy matnning lingvopoetik xususiyatlarini tadqiq etish o'zbek tilshunosligining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Tildagi tejamkorlik (ekonomiya) tamoyili — ellipsis hodisasi bu boradagi eng serqirra masalalardan sanaladi. Ellipsis til-nutqning barcha sathi birliklariga xos bo'lib, akademik A. Hojiyev talqiniga ko'ra u fonetik, leksik, frazeologik, morfemik-morfologik va sintaktik turlarga ajratiladi. Ushbu maqola ellipsisning morfologik sathdagi ko'rinishi — morfemik-morfologik ellipsis (morfemik tejamlilik)ga bag'ishlanadi.

Avvalgi tadqiqotimizda biz Erkin Vohidov she'riyati tilidagi fonetik ellipsisni — so'z tarkibidagi ma'nosiz tovush qismining uslubiy maqsadda qisqartirilishini o'rgangan edik. Morfemik-morfologik ellipsis undan mohiyatan farq qiladi: bu yerda morfema tarkibidagi ma'nosiz qism-tovush emas, balki shakl yasovchi morfemaning to'liq o'zi, to'liq shakli

tushirib qoldiriladi. Shu bilan birga, har ikki hodisa bir zanjirning bo'g'inlari sifatida o'zaro tutashadi va bir butun tejamlilik tamoyilining turli sathdagi voqelanishi hisoblanadi.

Grammatik vositalarni tejab ishlatish faqat badiiy nutq emas, umuman til, xususan, o'zbek jonli nutqi uchun xarakterli xususiyatdir. Biroq bu hodisaning she'riy nutqda, ayniqsa, mumtoz an'analar ruhida ijod qilgan Erkin Vohidov she'riyatida lingvopoetik vosita sifatida qanday voqelanishi maxsus tadqiq etilmagan. Mana shu holat mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi — Erkin Vohidov she'riyati tilidagi morfemik-morfologik ellipsis (morfemik tejamlilik)ning turlari, semantik-uslubiy va lingvopoetik xususiyatlarini aniqlash hamda uning shoir individual uslubi va mumtoz she'riy an'analar bilan bog'liqligini ochib berishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Lingvistik tejam — ellipsis nazariyasining ildizlari antik davr (Kvintilian, Donat, Priskian) va F. de Sossyur ta'limotiga borib taqaladi. Yevropa, xususan, fransuz tilshunosligida (M. Grevis, A. A. Larkina, S. Adler, J. R. Le Bidois) ellipsisning turli, jumladan, morfologik ko'rinishlari tavsiflangan. A. A. Larkina zamonaviy fransuz tilida ellipsisni morfologik, sintaktik, leksik va frazeologik turlari doirasida qarab, uni deyarli barcha til birliklarining tushib qolishiga aloqador hodisa sifatida talqin qiladi. Rus tilshunosligida (Y. I. Morozova va boshqalar) ellipsisning struktur-funksional tiplari qiyosiy o'rganilgan.

O'zbek tilshunosligida ellipsis nazariyasiga A. Fitrat ("eksik gap") va A. G'ulom ("to'liqsiz gap") asos solgan; N. Mahmudov, A. Boboyeva ishlarida uning grammatik-nazariy asoslari, M. Yo'ldoshev, F. Ibragimova tadqiqotlarida esa badiiy matndagi lingvopoetik imkoniyatlari yoritilgan. Morfemik-morfologik ellipsisning nazariy asoslanishida akademik A. Hojiyevning ellipsisni til sathlariga ko'ra tasniflashga oid qarashlari muhim ahamiyatga ega.

Morfemik-morfologik ellipsisning mumtoz she'riy an'analar bilan bog'liq qirralarini tahlil qilishda Alisher Navoiy ijodi, shuningdek, aruz va mumtoz she'riyat haqidagi adabiyotshunoslik qarashlari (U. Normatov, I. G'afurov, A. A'zam) nazariy tayanch bo'ldi. Ammo mavjud ishlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, morfemik-morfologik ellipsis ayrim olingan bir shoir, xususan, Erkin Vohidov ijodi misolida maxsus va monografik planda o'rganilmagan. Aynan shu — ilmiy izlanish bo'shlig'i (research gap) bo'lib, ushbu maqola uni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tavsifiy, kontekstual, komponent, qiyosiy va lingvopoetik tahlil metodlaridan foydalanildi. Morfemik-morfologik ellipsis akademik A. Hojiyev tasnifidagi ellipsisning beshta turidan biri sifatida ajratilib, uni shakl yasovchi morfemaning to'liq tushirib qoldirilishi hodisasi sifatida tushunamiz. Termindagi "morfologik" aniqlovchisi morfemani tushirib qoldirish doim shakl yasovchilarda kuzatilishini ta'kidlaydi.

Tadqiqotning empirik manbasi — Erkin Vohidovning she'riy asarlari ("Iztirob", "Sadoqat", "O'zinga savol", "Qo'llar", "Dutorim tori ikkidur", "Debocha" va boshqalar) hamda qiyos uchun Alisher Navoiy ijodidan namunalar.

Tahlil va natijalar

Morfemik-morfologik ellipsisning mohiyati

Morfemik-morfologik ellipsis — shakl yasovchi morfemaning to'liq shakli uslubiylingvopoetik maqsadda tushirib qoldirilishidir. Fonetik ellipsisda so'z tarkibidagi ma'nosiz tovush qismi qisqarsa (masalan, lekin → lek), morfemik-morfologik ellipsisda **grammatik ma'noli morfemaning butun o'zi** tushiriladi. Muhim jihat shundaki, bunda ma'no yo'qolmaydi: tushirib qoldirilgan morfemaning mazmuni u qo'shiladigan asosdan va sintaktik qurshovdagi — qo'shni nutq birliklari bilan aloqadagi — lug'aviy-grammatik munosabatlardan to'liq anglashiladi.

Aynan shu sabab bu hodisa grammatik me'yorga ham zid emas: o'zbek jonli nutqida tushum kelishigi ko'rsatkichsiz shaklda faol qo'llanadi. Demak, morfemik-morfologik ellipsis — tildagi tabiiy tejamkorlik tamoyilining she'riy uslubda ongli, maqsadli tarzda faollashtirilishidir.

Tushum kelishigi (-ni) morfemasining ellipsisi

Erkin Vohidov she'riyatida tushum kelishigi shakli lingvopoetik talab-maqsadga ko'ra to'liq qisqartirilgan tarzda ishlatiladi:

Uning yo'q obro'sin to'kkanim uchun
To'lov bersam borim(ni) sotganim bo'lsin.
(*"Iztirob"*)

Keksa qarag'ayning ildizin ochib,
Tortdilar qo'sh arqon(ni) solib belidan.
(*"Sadoqat"*)

Bu o'rinlarda "borimni → borim", "arqonni → arqon" tarzida "-ni" morfemasi to'liq tushirilgan. Bu yerdagi maqsad — morfema tarkibidagi tovushni emas, balki tushum kelishigi shaklidagi bir butun so'zshaklni qisqartirib, ammo ma'nosi to'liq uqiladigan qilib ishlatishdir. 'Harakatni o'ziga qabul qilgan ob'yekt' ma'nosi elliptik shakl va sintaktik qurshov orqali bexato anglashadi. Natijada misra vazni buzilmaydi, ifoda tig'izlashadi.

Egalik va kelishik qo'shimchalarining birgalikda ellipsisi

Shoir ba'zan bir so'zshakl tarkibidan egalik va kelishik qo'shimchasini bir vaqtning o'zida tushiradi:

Haddingni bilib, chek qo'y o'yin, bazm, o'tirishga,
Ko'z(-ing-ni) och, o'tir ishga.

(“O‘zinga savol”)

Bu yerda “ko‘zingni → ko‘z” tarzida ham egalik (-ing), ham tushum kelishigi (-ni) morfemasi tushirilib, mazmunning tig‘iz va ta’sirli ifodalanishi ta’minlanadi. Bu — morfemik-morfologik ellipsisning eng yuqori darajasi bo‘lib, shoir mahoratining yorqin ko‘rsatkichidir.

“ki” bog‘lovchi-yuklamasi va mumtoz she‘riy an‘ana

Morfemik-morfologik ellipsisning o‘ziga xos ko‘rinishlaridan biri — “ki” bog‘lovchi-yuklamasidir. U bir qarashda mustaqil vositaga o‘xshasa-da, aslida negaki, go‘yoki, bo‘ylaki, sababki, chunki kabi bog‘lovchi-yuklamalar ma’nolarining umumlashmasi — ular zarralarining sinteziga o‘xshash sinkretik modal ma’no anglatadi. Aynan shu sinkretik ma’no “ki”ni o‘sha bog‘lovchi-yuklamalar va ularning asoslari bilan bog‘lab turadi; ya’ni “ki” — ularning ellipsislangan, tejamli ko‘rinishidir.

“ki”, asosan, mumtoz she‘riy asarlar tilida faol bo‘lib, mumtoz uslubga xoslangan. Alisher Navoiy unga faol murojaat qilgan:

Temurxon naslidin sulton Ulug‘bek —

Ki, olam ko‘rmadi sulton aningdek.

Erkin Vohidov she‘riyati mumtoz an‘analar ruhida bo‘lgani bois, bu vosita uning tilida ham badiiy ifodalilik, mumtozona ohangdorlik va ta’sirchanlik yaratish vazifasini bexato bajaradi:

Jahonda toki bunyodsen

Ki, nomi odamizodsen,

Yurakdek tinmagan aslo

Bu qo‘llardir, bu qo‘llardir.

(“Qo‘llar”)

Dutorim tori ikkidur:

Biri quvnoq, biri mahzun.

Ki, baytim satri ikkidur:

Biri dilxush, biri dilxun.

(“Dutorim tori ikkidur”)

Qaratqich kelishigi (-ning) morfemasining ellipsisi ham shoirning mumtoz ruhdagi misralarida uchraydi:

Ey munaqqid, sen g‘azalni ko‘hna deb kamsitmagil,

Sevgi ham Odam Atodin qolgan odam(ning) qonida.

(“Debocha”)

Aruz an’anasi va lingvopoetik samaradorlik

Erkin Vohidov mumtoz she‘riyat, xususan, aruz vazni an‘analaridan unumli foydalangan ijodkordir. Morfemik-morfologik ellipsis, jumladan, “ki” yuklamasi va kelishik morfemalarining ixcham qo‘llanishi shoirga misra vazni, turoq va ohangni saqlagan holda mazmunni siqiq, mumtozona va ta’sirli ifodalash imkonini bergan. Bu tejamli vositalar she‘riyat tilini nafosatga boyitib, matnlarga o‘ziga xos mumtozona badiiy ifodalilik baxsh etadi va zamonaviy o‘quvchi idrokiga ta’sirini oshiradi.

Umumlashtiruvchi tahlil

Tahlil natijalari Erkin Vohidov she‘riyatida morfemik-morfologik ellipsis quyidagi lingvopoetik vazifalarni bajarishini ko‘rsatadi:

1. **Poetik tig‘izlik (kompressiya)** — grammatik vositalarni tejab, ma’noni siqiq ifodalash.
2. **Vazn va ohangni muvofiqlashtirish** — misra hijolari va turoqni sozlash.
3. **Mumtozona ohangdorlik yaratish** — “ki” yuklamasi orqali klassik she‘riy uslubga yaqinlashish.

Ta’sirchanlik va badiiy ifodalilikni oshirish.

4. **Jonli xalq tili tabiiyligini berish** — kelishik ko‘rsatkichsiz shakllar orqali.

Bu ellipsislar tasodifiy emas, balki g‘oyaviy-badiiy maqsad va she‘riy uslub talabiga ko‘ra amalga oshirilgan ongli lingvopoetik tanlovdir.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Morfemik-morfologik ellipsis — tildagi tejamkorlik tamoyilining morfologik sathdagi ko‘rinishi bo‘lib, unda shakl yasovchi morfemaning to‘liq o‘zi tushirib qoldiriladi. Fonetik ellipsisdan farqli o‘laroq, bu yerda ma’nosiz tovush emas, grammatik ma’noli butun morfema qisqaradi, biroq uning ma’nosi asos va sintaktik qurshov orqali to‘liq anglashiladi.
2. Erkin Vohidov she‘riyati tilida morfemik-morfologik ellipsis quyidagi ko‘rinishlarda voqelanadi: tushum kelishigi (-ni) morfemasining ellipsisi (borim, arqon); egalik va kelishik qo‘shimchalarining birgalikda ellipsisi (ko‘z ← ko‘zingni); qaratqich kelishigi (-ning) ellipsisi (odam ← odamning); mumtoz uslubga xos “ki” bog‘lovchi-yuklamasining qo‘llanishi.
3. “ki” yuklamasi negaki, go‘yoki, sababki, chunki kabi bog‘lovchi-yuklamalarning sinkretik-tejamli ko‘rinishi bo‘lib, u Erkin Vohidov she‘riyatiga mumtozona ohangdorlik va ta’sirchanlik baxsh etadi.
4. Morfemik-morfologik ellipsis shoir she‘riyatida poetik tig‘izlik, vazn-ohang muvofiqligi, mumtozona badiiy ifodalilik va ta’sirchanlik kabi lingvopoetik vazifalarni bajaradi; u shoirning aruz va mumtoz she‘riy an‘analar bilan uzviy bog‘liq individual uslubining muhim belgisidir.

5. **Ilmiy yangilik:** ilk bor Erkin Vohidov she'riyati tilidagi morfemik-morfologik ellipsis mustaqil lingvopoetik tadqiq ob'yekti sifatida ajratilib, uning turlari, funksiyalari va mumtoz she'riy an'analar bilan aloqasi aniqlandi.

Takliflar: kelgusi tadqiqotlarda ellipsisning barcha turlari (fonetik, morfemik-morfologik, leksik, frazeologik, sintaktik) yaxlit tizim sifatida qiyosiy o'rganilishi; "ki" yuklamasining mumtoz va zamonaviy she'riyatdagi qo'llanish chastotasi statistik jihatdan aniqlanishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat A. Sarf va nahv. — Toshkent, 1930.
2. G'ulom A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. — Toshkent: Fan, 1961.
3. Mahmudov N. O'zbek tilidagi sodda gaplarda semantik-sintaktik assimetriya. — Toshkent: O'qituvchi, 1984.
4. Boboyeva A. Hozirgi o'zbek tilida to'liqsiz gaplar. — Toshkent: Fan, 1980.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. — Toshkent: Fan, 2008.
6. Ibragimova F. Badiiy matnda ellipsis va antiellipsis: filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. — Toshkent, 2010.
7. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
8. Normatov U. Ijod sehri. — Toshkent: Sharq, 2007.
9. G'afurov I. Mangu latofat. — Toshkent: Sharq, 2008.
10. Navoiy A. Xamsa. — Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
11. Vohidov E. Saylanma. — Toshkent: Sharq, 2001.
12. Vohidov E. Yoshlik devoni. — Toshkent: G'. G'ulom nomidagi nashriyot, 1969.
13. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. — М.: Логос, 1998.
14. Ларкина А. А. Эллипсис в современном французском языке. — СПб., 2011.
15. Grevis M. Le bon usage. — Paris: Duculot, 1993.
16. INVERSIYA SINTAKTIK IMKONIYAT SIFATIDA F. Muhudullaev - Fan va innovatsiya, 2023
17. LINGVOPOETIGA DOIR QARASHLAR
18. F Muxudullayev - Journal of Universal Science Research, 2023
19. ERKIN VOHIDOV SHE'RLARIDA FONO-GRAFIK VOSITALARNING O'RNI
20. F. Muxudullayev - Xalqaro konferensiyalar, 2026
21. ERKIN VAHIDOV IJODIDA FONOGRAFIK ASBOBLARNING ROLI
22. M Farrux, Y Sayyora, Q Ma'Rufjon - Central Asian Journal of Multidisciplinary Research ..., 2024